

Ewa Leśniak

Przyszowa

FONETYKA GWARY PRZYSZOWEJ

Badania nad gwarą rozpoczęłam w swojej rodzinnej miejscowości ponad 35 lat temu. Praca w szkole i przysłuchiwanie się rozmowom uczniów na przerwach międzylekcyjnych, poza szkołą, na wycieczkach, gdzie dzieci mogły swobodnie mówić, nie przestrzegając zasad poprawnej polszczyzny, dały mi wiele do myślenia. Na przestrzeni lat zauważałam coraz rzadsze używanie słownictwa gwarowego. Kiedy byłam dzieckiem i chodziłam do szkoły podstawowej, wszyscy uczniowie mówili gwarą, mniej lub bardziej poprawną, ale gwarą. Gdy zaczęłam pracę w 1984 roku, można powiedzieć, że jeszcze 80% dzieci posługiwało się nią. Obecnie nawet 20% nie mówi gwarą, a połowa jej nie rozumie. Jest dla nich obca. Największą trudność sprawia dzieciom wymowa samogłosek występujących w naszej gwarze, nie znają też znaczenia poszczególnych słów. Zaniepokojona tym stanem rzeczy postanowiłam spróbować ocalić od zapomnienia język, który odchodzi w niepamięć. W tym celu zapisywałam wyrazy, jakie słyszałam podczas rozmów w sklepie, w drodze do kościoła, przy pracy w polu, w autobusie, podczas szkolnych wycieczek terenowych, a najczęściej odwiedzając domy sąsiadów czy znajomych. Notowałam opowiadania o dawnych czasach i ludowe gadki (gawędy), a także słowa pieśni i piosenek ludowych, które często śpiewane były podczas pasienia krów czy przy wspólnie organizowanych ogniskach, najczęściej tzw. sobótkach. Z moich obserwacji i zebranego materiału wynika, że gwarą dobrze zachowała się u ludzi najstarszych i u małych dzieci, którymi opiekują się dziadkowie; w rodzinach, których gospodarstwa i domy są położone daleko od drogi, sklepu, szkoły czy kościoła. Zauważyłam też zależność pomiędzy stopniem używania gwary i wykonywaną pracą. Jeżeli większość osób w rodzinie pracowała na roli, to rodziny te lepiej mówiły gwarą. Praca w pobliskiej Limanowej czy Nowym Sączu, którą podejmowało coraz więcej mieszkańców Przyszowej, stała się przyczyną rozluźnienia związków z językiem wsi i przyczyniła się do jego eliminowania z rozmów między sąsiadami i znajomymi. Jeszcze w domu można było mówić gwarą, ale poza nim nie wypadało. Po roku 1989, kiedy coraz mniej osób pozostawało na gospodarstwie, sytuacja znacznie się pogorszyła. Wyjazdy mieszkańców Przyszowej do pracy za granicą, do większych miast, większy odsetek studiujących, małżeństwa zawierane poza wsią, mieszanie się języków,

rozwoj techniki i powszechny dostęp do środków masowego przekazu, stały się przyczyną eliminowania z kontaktów międzyludzkich rodzimej gwary.

Zadaniem, jakie sobie postawiłam, było opracowanie i wdrożenie w naszej szkole programu dotyczącego dziedzictwa kulturowego w regionie. Od 2000 roku realizujemy programy: „Ocalić od zapomnienia” i „Swego nie znacie...”. Prawie od początku mojej pracy w szkole zbierałam informacje na temat naszej wsi, gromadziłam materiały, robiłam fotografie obiektów, narzędzi, dekoracji; odwiedzałam rodziny i prowadziłam rozmowy, podczas których zapisywałam wyrazy mało znane ogółowi mieszkańców. Aby przybliżyć dzieciom język naszych przodków, zorganizowałam wspólnie z nauczycielami konkurs „Znam najwięcej słów gwarowych”. Uczniowie mieli za zadanie odwiedzać swoich dziadków, starszych sąsiadów i od nich zbierać słownictwo, a potem prezentować je na forum klasy lub szkoły. Tak zrodził się też pomysł zorganizowania grupy śpiewaczej, której zadaniem byłoby rozpowszechnianie tych tekstów, zwłaszcza pieśni i piosenek ludowych.

Wiele najstarszych osób, od których zbierałam informacje, zmarło (Kunegunda Piszczek: 1899–1995; Zofia Kęska: 1911–1999; Władysław Leśniak: 1913–2000), ale jeszcze żyją tacy mieszkańcy, którzy posługują się gwarą i to w miarę poprawną. Jednym z nich jest pan Wiktor Biernat, mój dalszy sąsiad, przewodnik kalwaryjski, który ma 82 lata, a także 85-letnia sąsiadka Wiktoria Leśniak. Wiele wyrazów gwarowych, nieznanymi współczesnemu pokoleniu ze względu na fakt, że przedmioty przez nie oznaczane wyszły z użycia, przypominałam sobie właśnie dzięki nim (np. *mły^ujnek* – młynek do oczyszczania zboża z plew, *galasia^orka* – mała maszyna do młócenia zboża, *dzia^od* – przyrząd do strugania drewna, *skuopiec* – drewniane wiaderko z jednym uchem, używane do dojenia krów, *maśnicka* – maśnica, naczynie do robienia masła; *cepa^ok*, *dziyrza^ok*, *kapica* – elementy cepów, prymitywnego narzędzia do młócenia zboża; *drabinia^ok* – wóz drabiniasty; *ka^omynia^ok* – garnek żeliwny używany najczęściej do gotowania ziemniaków itp.). Moi rozmówcy posługują się językiem, w którym zachowała się artykulacja samogłosek właściwych gwarze podegrodzkiej. Używają też słownictwa znanego tylko w tej gwarze. Eugeniusz Pawłowski nazywa je endemitami: (*picyć się* – płakać; *ka^ojpuch*, ew. *ka^ojpus* – rozrobiony ze śmietaną biały ser; *la^oskuopy* – nosidła na wodę; *przyru^onić* – zabronować pole po raz pierwszy; *chaciać* – ciężko pracować; *bichy* – stare ubrania, szmaty; *gary* – również stare ubrania; *fafuoryty* – bokobrody; *wypuknią^oty* – ten, kto ma przepuklinę). Bardzo rozpowszechnione są też wyrazy *dziopa* i *chu^odok* (dziewczyna i chłopak) używane również w innych gwarach dialektu małopolskiego.

GWARA PRZYSZOWEJ – CECHY

Język, jakim posługiwali się mieszkańcy Przyszowej i nieliczni posługują do dziś, należy do gwary podegrodzkiej. Badania nad cechami tej gwary prowadził

przed II wojną światową i zaraz po niej profesor Eugeniusz Pawłowski¹. Nazwa wywodzi się od Podegrodzia, wsi uważanej za stolicę tego regionu. Gwara swym zasięgiem obejmuje kilkanaście wiosek, jest to obszar dość rozległy i obejmuje tereny od Nowego Sącza po Limanową i Łososinę Górną na północnym zachodzie, do Starego Sącza, Rytra po Piwniczną na południu, po Łacko na południowym zachodzie, do Męciny i Pisarzowej na północy. Właściwe centrum regionu to obszar od Dunajca na wschodzie po Przyszową na zachodzie, Naszacowice i Rogi na południu, a Trzetrzewinę na północy.

Pawłowski osobiście zbierał informacje o gwarze podegrodzkiej we wsiach: Biczycze, Brzezna z Litaczem, Gostwica, Niskowa, Podegrodzie, Pisarzowa, Świerkla, Świniarsko. Wysłał też kwestionariusze z pytaniami, na które odpowiadali mieszkańcy wybranych wsi tego regionu. Jednym z takich informatorów był Władysław Jarzębiński, nauczyciel i dyrektor szkoły w Przyszowej.

Ludwika Wajda w pracy *Pogranicze gwarowe góralsko-lachowskie*² podaje przykłady realizacji gwary podegrodzkiej z trzech wsi: Podegrodzia, Młyńczysk i Łososiny Górnej. Wykorzystuje je także Halina Karaś w pracy *Gwara podegrodzka po półwieczu od badań Eugeniusza Pawłowskiego* zamieszczonej w przewodniku multimedialnym *Gwary polskie*³ pod jej redakcją. Przykłady z tych wsi nie odzwierciedlają jednak faktycznego stanu realizacji gwary podegrodzkiej, gdyż wieś Łososina Górna i Młyńczyska leżą na pograniczu z innymi gwarami i widać tam wpływy językowe tych gwar (gwara górali łąckich i gwara zagórzańska).

Gwara ludowa regionu podegrodzkiego jest czystsza od wielu innych gwar, wolna od wpływów innych narodowości. Region podegrodzki stanowi odrębną całość. Zamieszkuje ten obszar lud rdzennie polski, od dawna tu osiadły, przybyły z Krakowskiego i Sandomierskiego⁴. Dopiero za czasów panowania cesarza Franciszka Józefa osiedliło się tutaj kilkanaście rodzin niemieckich. Niektórzy z nich po latach częściowo się spolonizowali, tak że pozostały po nich niewielkie wpływy językowe.

FONETYKA

W mowie mieszkańców Przyszowej bardzo silnie uwidaczniają się cechy wspólne z innymi dialektami jak np.: **mazurzenie**: *sopa* (szopa), *ca^opka* (czapka), *scotka* (szczotka) *scę^oście* (szczęście), *zbuoze* (zboże), *zyto* (żyto), *jezdźe^o* (jeżdżę), *zycie* (życie) i **udźwięcnienie międzywyrazowe**: *świat nie widzia^oł* (świat nie widział), *brad m^uu^oj* (brat mój), *kuod mysę^o złapa^oł* (kot mysz złapał). Samogłoski

¹ E. Pawłowski, *Gwara podegrodzka*, Wrocław–Kraków 1955.

² L. Wajda, *Pogranicze gwarowe góralsko-lachowskie*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny; Z. 58, Prace Językoznawcze; 3. Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Krakowie, 1976, s. 273–290.

³ <http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php>

⁴ E. Pawłowski, dz. cyt.

nagłosowe w gwarze Przyszowej często są poprzedzane **spółgłoskami protetycznymi**. Występuje **labializacja**, czyli artykulacja głoski „l” (w tekście *u*) przed samogłoską „o” zarówno w nagłosie, jak i w śródgłosie: *uciec* (ojciec), *uowca* (owca), *uokuo* (oko), *uobchuo* (obchodzić), *kuot* (kot), *muotyl* (motyl), *drzewuo* (drzewo), *wuozic* (wozić), *kuokuoska* (kokoszka), *słonkuo* (słonko). W niektórych wyrazach występuje **prejotacja**, czyli wymowa j przed a, e: *jaze* (aż); *Jado^m* (Adam), *Jaⁿtek* (Antek), *Jewka* (Ewka), *Jagnijska* (Agnieszka), *jamaⁿ* (amen), *jadwa^{nt}* (adwent), *jaⁿioł* (anioł) i w nazwie miejscowości na terenie naszej gminy: *Jadaomwuola^o* (Jadamwola, czyli Adamowa Wola). Jest ona jednak niekonsekwentna, podobnie jak w większości gwar polskich: *aroun* (aron, kalia), *ady* (przecież), *asaonterka* (pobór wojskowy), *adres*, *akademija^o* (akademia), *ejze!* (ejże!), *elektryka* (prąd), *Edek*, *Elza*. Jest też grupa wyrazów, w których **głoską protetyczną** przed samogłoską a, a^o, e jest **h**. Są to następujące wyrazy: *Ha^omeryka* (Ameryka), *Ha^onka* (Anka), *hereśt* (areszt), *harmata* (armata).

Istotną cechą gwary podegrodzkiej, różniącą ją od innych dialektów, jest bardzo **silnie rozbudowany wokalizm**. Profesor Pawłowski wskazywał, że występują w niej 22 samogłoski; 15 ustnych i 7 nosowych. Podobny stan zauważyłam podczas rozmów z najstarszymi mieszkańcami wsi. Nie znaczy to, że wszyscy rozmówcy realizują jednakowo warianty danej samogłoski. Zdarza się, że w jednym domu są różnice w wymowie, wprawdzie niewielkie i tylko wprawnym uchem można je uchwycić, ale są. Trochę inaczej wymawia samogłoski pokolenie najstarsze, a inaczej młodsze. Realizacja samogłosek ustnych jest dobrze zachowana. Nosówki natomiast wymawiane są z osłabioną nosowością, w niektórych wyrazach zauważyć można zanik nosowości.

W multimedialnym leksykonie gwar polskich Halina Karasiowa stwierdziła, iż w pół wieku po badaniach profesora Pawłowskiego system wokaliczny gwary podegrodzkiej uległ zmianie. Tymczasem w Przyszowej system wokaliczny realizowany obecnie przez najstarszych mieszkańców kontynuuje system opisany przez Pawłowskiego. Dlatego celowe wydało się opisanie realizacji samogłosek w Przyszowej i zestawienie go zarówno z opisem Pawłowskiego, jak i Karasiowej.

Samogłoski są realizowane w różnych wariantach:

a (=a jasne) *karcma* (karczma), *brat*, *dać*, *ciasto*, *zima*, *baba*, *maluwać* (malować), *prać*, *grać*, *dawać*;

a^o (=głoska pośrednia między a i o) *dzia^od* (dziad), *ma^oj* (maj), *ma^oma* (mama), *ka^ozaⁿie* (kazanie), *pta^ok* (ptak), *kwia^otek* (kwiatek), *a^oha^o* (aha), *gwia^ozda* (gwiazda), *tra^owa* (trawa), *kra^otka* (kratka), *pa^ociyrz* (pacierz), *da^o* (da), *ba^ochuu^or* (bachor), *krza^ocek* (krzaczek), *ja^o* (ja), *ba^ojka* (bajka), *bia^oły* (biały), *ha^orop* (harap, długi kij), *ta^on* (tan);

a^e (=głoska pośrednia między a i e) *kra^em* (kram, ale również krem), *ta^en* (ten);

e (=e jasne) *niesie*, *wiedzie*, *puole* (pole), *serce*, *śmierć*, *grzebać*, *kiej* (kiedy), *kiejsik* (kiedyś), *miedza*, *pieke^omy* (pieczemy), *rzeczy* (rzeczy);

i (=i jasne) *igła, widły, bić, ino* (tylko), *kino, zima, kidać* (wyrzucać obornik), *śliwka, wino, gibać się* (chybotać się);

o (=o jasne) *uoko* (oko), *łokieć, sowa, krowa, mowa, broda, woda* (woda), *zawody* (zawody);

o^e (=głoska pośrednia między o i e) *źronica* (żrenica), *gasio^enica* (gąsienica), *jesio^ej* (jesień), *puoto^em* (potem), *jasio^ej* (jesion), *to^en* (ten), *ta^emto^en* (tamten);

o^u (głoska pośrednia między o i u) *bo^unio^ur* (banior, bajoro), *kumowa^urka* (komórka), *kro^ul* (król), *topowa^ul* (topola), *chowa^ur* (chór), *pio^urkuo* (piórko), *to^un* (tan), *zo^ułty* (żółty);

ö (=głoska o zwężona) *kukiötka* (kukietka), *uosötka* (osełka), *sötek* (sołek – spichlerz), *pötnie* (południe);

u^o (=głoska pośrednia między u i o) *gu^ora* (góra), *mu^org* (mórg), *pru^og* (próg); różnice w realizacji niektórych głosek są tak niewielkie, że można je uchwycić tylko bardzo wprawnym uchem;

u (=u jasne) *ule, fura, futro, jutro, ugotować* (ugotować), *umaluwać* (umalować), *drugi, kuzuch* (kożuch), *furgać* (fruć), *gruska* (gruszka i grusza), *pietruska* (pietruska);

u^y (=głoska pośrednia między u i y) *bibu^yłka* (bibułka), *bu^yłka* (bułka), *cu^yłka* (cułka, onuca), *becu^yłka* (beczułka);

ü (głoska u zwężona);

y^u (głoska pośrednia między y i u) *my^uł* (mył), *by^uł* (był), *zy^uł* (żył); również różnice w realizacji tych głosek (u^y i y^u) są praktycznie nieuchwytne;

y (=y jasne) *dyle* (grube deski ułożone jako podłoga w stajni), *bydło, grypa, rypać* (iść, bić, uderzać, nakładać), *ryba, grzyby, bryzgać* (pryskać), *cymba^ł* (cymbał), *gryź się* (martwić się), *gryca^ona^okasa* (kasza gryczana).

W gwarze naszej wsi nie realizuje się pełnych nosówek a, e, q. Jeżeli są realizowane, to z **osłabioną nosowością**:

a (=głoska nosowa a z osłabioną nosowością) *ciąski* (ciężki), *ciąza^or* (ciężar), *tąca^o* (tęcza);

a^e (=głoska pośrednia między a nosowym i e, ale z osłabioną nosowością) *widza^e* (widzę), *pią^ety* (pięty), *sią^e* (się), *mą^eka* (męka), *mą^ecyć się* (męczyć się), *zą^eby* (zęby), *uomina^eły* (ominały), *tą^eca* (tęcza);

a^o (głoska pośrednia między a nosowym i o z osłabioną nosowością) *gą^oba* (gęba);

ę^o (=głoska pośrednia między ę i o z osłabioną nosowością) *dę^oby* (dęby), *stę^okać* (stękać), *pię^os* (pieść), *czę^osto* (często), *mię^otki* (miękki), *mię^ota* (mięta), *gę^osty* (gęsty), *gę^os* (gęś), *prę^odzy* (prędzej), *pó^odę^o* (pójdę), *zę^oby* (zęby);

q (=głoska a z osłabioną nosowością) *sąsia^od* (sąsiad), *piątka* (piątka), *pinią^odze* (pieniądze), *gadająq* (gadają), *gąsia^onica* (gąsienica), *wiązaćq* (wiązać), *idq* (ida), *zqb* (zab), *stąski* (wstażki), *oglądaćq* (ogłądać);

q^o (=głoska pośrednia między nosowym o i u z osłabioną nosowością) – *bq^ok* (bąk), *bq^ocula* (bączula – nieślubna córka).

W niektórych wyrazach daje się zauważyć **denazalizacja** (zanik nosowości): sie (się); ę podobnie jak e przechodzi w y, np.: miyso (mięso), *piykny* (piękny), *pa^amiyć* (pamięć), *pa^amiytać* (pamiętać), a ą przechodzi w o^u wyjątkowo w wyrazie *mąka* – *mo^uka*.

Wymowa nosówek i grup eN, oN, aN w gwarze podegrodzkiej pół wieku temu i dziś

Cecha fonetyczna	Połowa XX wieku – E. Pawłowski	Początek XXI wieku – H. Karaś	Gwara Przyszowej obecnie
Wymowa ɛ w śródgłosie	-q-// -ɛ ^a -// -q ^a -// -q- (ścieśnione), sporadycznie odnoszenie <i>q</i> > <i>a</i> lub <i>e^u</i> // <i>y</i> w kilku rdzeniach wyrazowych	-o- (rzadko: <i>o^a</i> // <i>a^o</i> // <i>e^o</i> // <i>a^e</i> , w niektórych rdzeniach <i>y</i> , <i>e</i> , <i>a</i>)	-ɛ ^a -// -q ^a -// -q- (ścieśnione), z osłabioną nosowością, w kilku rdzeniach wyrazowych <i>e^u</i> // <i>y</i>
Wymowa ɛ w wygłosie	-q-// -ɛ ^a -// -q ^a -// -q- (ścieśnione), z ewentualnym osłabieniem nosowości	-o (rzadko: -o ^u // -o ^a // -a)	-q// -ɛ ^a -// q ^a -// q (ścieśnione), z osłabioną nosowością
Wymowa ɔ w śródgłosie	-ɔ- (z ewentualnym ścieśnieniem do -ɹ-), (wyjątkowo w wyrazie <i>mąka</i> - <i>ũł-</i>), rzadki zanik nosowości	-o (rzadko: -o ^u - // -u-, (wyjątkowo w wyrazie <i>mąka</i> - <i>ũł-</i>)	-ɔ (z osłabioną nosowością ewentualnie z ścieśnieniem do u), (w wyrazie <i>mąka</i> zanik nosowości <i>mu^oka</i>)
Wymowa ɔ w wygłosie	-ɔ, niekiedy zanik nosowości, stąd -o, w N. lp. rzecz. r. ż. -om z ewentualną lekką nazalizacją o	-o (rzadko: o ^u // u) lub -om // sporadycznie -o ^u m (N. lp. rzecz. r. ż.)	-ɔ- (z osłabioną nosowością, rzadko zanik nosowości, stąd o, w N. lp. rzecz. r. ż. om lub o ^u m)
Grupa eN	qN (niekiedy q ^a N // q ^a N) / aN	oN (rzadko: e ^a N, e ^o N, o ^a N, aN, sporadycznie yN)	a ^e N//q ^a N
Grupa aN (z a jasnym < <i>ã</i>)	qN / aN	oN (rzadko a ^a N)	qN//a ^a N
Grupa <i>ã</i> N (z a ścieśnionym < <i>ã</i>)	q ^a N, ɔN, ɔ ^u N	oN (lub aN)	a ^a N//ɔN//o ^u N
Grupa oN	oN // ɔN // o ^u N // uN	oN (rzadziej: o ^a N, uN)	a ^a N//oN//o ^u N

Inną cechą gwarową jest **przejście wygłosowego „ch” w „k”**, np.: tych – *tyk*, dobrych – *dobryk*, domach – *do^amak*, chłopakach – *chłodokak*, polach – *puolak*, dziewczynach – *dziopak*, samych pięknych – *sa^amyk piyknyk*.

Samogłoska „e” w większości wyrazów **przechodzi w „y”**, np. ser – *syr*, mleko – *mlyk^{uo}*, mlecz – *mlyc*, kreda – *kryda*, bieda – *biyda*, wie – *wiy*, dziewczka – *dziywka*, rzeka – *rzyka*, chlew, chlewik – *chlyw*, *chlywek*, zlewać – *zlywać*.

W niektórych wyrazach **samogłoska „a” przechodzi w „e”**, katar – *kater*, daj, dajmy, dajcie – *dej*, *dejmy*, *dejcje*; słuchaj, słuchajmy, słuchajcie – *st^uchej*, *st^uchejmy*, *st^uchejcie*; bodaj – *byodej*.

W zakończeniach czasowników czasu przeszłego 3 osoby liczby pojedynczej wszystkich rodzajów i we wszystkich osobach liczby mnogiej rodzaju niemęskoosobowego następuje **przejście wygłosowego i śródgłosowego -ił, -ył w -uł**: nosił, woził – *nosi^uł*, *wy^ozi^uł*; nosiła, wozila – *nosi^uła*, *wy^ozi^uła*; nosiło, wozilo – *nosi^uło*, *wy^ozi^uło*; nosiłyśmy, wozilyśmy – *nosi^uły^umy*, *wy^ozi^uły^umy*; nosiłyście, wozilyście – *nosi^uły^uście*, *wy^ozi^uły^uście*; nosiły, wozily – *nosi^uły*, *wy^ozi^uły*.

Typ bezokolicznika -ować, -ywać/-iwać przechodzi w -uwać, np. rysować – *rysuwać*, malować – *maluwać*, przesiadywać – *przesiaduwać*, porównywać – *puoro^awnuwać*, głodować – *głoduwać*, pakować – *pakuwać*, podsłuchiwać – *puodstuch^uuwać*.

W czasownikach, w których przy odmianie jest oboczność, następuje **wyrównanie 1 osoby liczby mnogiej do 1 osoby liczby pojedynczej**, np. biorę, bierzemy – *biera^o*, *biera^amy*; siedzę, siedzimy – *siedza^o*, *siedza^amy*; idę, idziemy – *ida^o*, *ida^amy*; płacę, płacimy – *placa^o*, *placa^amy*; piekę, pieczemy – *pieka^o*, *pieka^amy*.

Zamiast ogólnopolskiego **„ó” w wielu wyrazach wymawia się „o”**, pagórek – *paguorek*, przednówek – *przednowek*, nóżka – *noska*, dwóch – *dwuok*, później – *puožni*.

W złożeniach z częstką **„pół” nie wymawia się „ół”, ale „u”**, np. północ – *punoc*, północna – *punocka*, półtora – *putora*, półbuty – *pub^uu^otki*, półrolnik – *purolnik*.

Przysłówki w stopniu wyższym i najwyższym w naszej gwarze nie mają końcówki **„-ej”**, ale **„i” lub „y”**: wyżej, najwyższej – *wyzy*, *na^ajwyzy*; niżej, najniższej – *nizy*, *na^ajnizy*; dawniej, najdawniej – *da^awni*, *na^ajda^awni*; lżej, najlżej – *lekcy*, *na^aplekcy*; lepiej, najlepiej – *lepi*, *na^aplepi*; piękniej, najpiękniej – *piykni*, *na^ajpiykni*.

Występuje też **uproszczenie i upodobnienie grupy spółgłoskowej „strz” do „szcz”**: jastrząb – *jaszcza^ob*, strzelać – *szczyłać*, strzykawka – *szczyka^owka*; w grupie „rszcz, rść” opuszcza się „r”, np. barszcz – *ba^oszcz*, garść – *ga^osz*.

W niektórych wyrazach zamiast mazurzenia występuje **zmiękczenie spółgłoski sz – ś**: szpak – *spa^ak*, szpik – *spik*, szpilka – *spilka*, areszt – *hereśt*, szturchać – *sturkać*; cz – ś: cztery, *styry*, cz – ć: czworo – *ćwioro*; ż – ź: żmija – *źmija*.

W przyszowskiej gwarze w nielicznych wyrazach występuje **zamiana glosek** ć – ś: ćwierkać – *świyrkać*; dz – z: dzwonić – *zwo^unić*; ż – dz: skarżyć – *skardzić*; w – g: wdowa – *gdowa*.

jak też **pojawienie się dodatkowej głoski**: czosnek – *costnek*, bajki (plotki) – *ba^ojtki*, Henryk – *Ha^ondryk*, porzeczek – *puodrzycka*, przydać się – *sprzydać sie*, młyn – *młu^ojno*, ofiara – *łokfiara*, bardzo – *bardzok* (ale też *basz*), tynkować – *trynkuwać*, wariat – *gwaryja^ot*, robak – *chroba^ok*.

Częste jest **podwojenie spółgłoski**: do lasu – *do lassa*, wisi – *wiissi*, w lesie – *w leissie*.

Uwagi tu przedstawione nie wyczerpują całości zagadnień, jakie wiążą się z gwarą w Przyszowej. System tej gwary powinien zostać szczegółowo opisany i to w najbliższym czasie, póki żyją jeszcze jej użytkownicy.

BIBLIOGRAFIA

Gwara podegrodzka po półwieczu od badań Eugeniusza Pawłowskiego [w:] *Dialekty i gwary polskie. Kompendium internetowe*, red. H. Karaś, Warszawa. Pozyskano z <http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?11=mapa-serwisu&12=&13=&14=sadeczczyzna-gwara-mwr>

E. Pawłowski, *Gwara podegrodzka*, Wrocław–Kraków 1955

L. Wajda, *Pogranicze gwarowe góralsko-lachowskie*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny; Z. 58. Prace Językoznawcze; 3”, 1976, s. 273–290

STRESZCZENIE

Artykuł opisuje cechy dialektu używanego przez mieszkańców Przyszowej, wsi położonej w centrum regionu Podegrodzie. Gwara ta jest dialektem podegrodzkim, którego cechy były badane przed II wojną światową i później, w latach pięćdziesiątych, przez Eugeniusza Pawłowskiego. Badania te przeprowadzono w kilku miejscowościach, z pominięciem wsi Przyszowa. Artykuł ten przedstawia charakterystykę dialektu używanego we wsi Przyszowa, jego rozpowszechnienie, oraz przeprowadza porównanie z badaniami E. Pawłowskiego i Haliny Karaś. Według badań autorki, dialekt przyszowski używany przez najstarszych mieszkańców wsi nie zmienił się od połowy zeszłego wieku, za to język używany przez młodsze pokolenia ma niewielkie nacechowanie regionalne i przejawia duży wpływ języka narodowego.

SŁOWA KLUCZOWE: GWARA, PRZYSZOWA, JĘZYKOZNAWSTWO

SUMMARY

Ewa Leśniak

PRZYSZOWA DIALECT

This article describes the features of the dialect used to this day by the residents of Przyszowa, a village in the center of the Podegrodzie region. This language is a Podegrodzie dialect, the features of which were previously studied by Eugeniusz Pawłowski, both before World War II and later in the 1950's. His studies were conducted in several villages, excluding the village of Przyszowa itself. This paper describes the characteristics of the dialect of the region, the extent of its use by the residents and compares results with the studies conducted by E. Pawłowski and Halina Karaś. As the author discovers, the Przyszowa dialect has not changed since the middle of the century as used by the oldest residents, while the middle and younger generations no longer speak a pure form of the dialect, showing an influence of the national language.

KEY WORDS: DIALECT, PRZYSZOWA, LINGUISTICS